

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Воронцов А. В.

Статтю присвячено проблемам запобігання проявів насильства в сім'ї, яка є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У переважній більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку порушника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, страждають від сімейного насильства жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію мова йдеться досить рідко.

Протягом тривалого часу в Україні на рівні суспільства проблеми насильства в сім'ї активно не обговорювалися і не досліджувалися. Більш того, ця проблема приховувалася від дослідників, а її масштаби занижувалися. Це негативно впливає на ефективність запобігання таким злочинним проявам. Правозахисні громадські організації, зокрема жіночі, стали не тільки ініціаторами захисту жертв насильства, а й спонукали державні органи влади до формування необхідної законодавчої бази щодо розширення державної систему захисту потерпілих від насильства.

Насамперед заходами щодо подолання соціальної проблеми насильства в сім'ї має стати її усвідомлення, як суспільством в цілому, так і кожною окремою особою, членом сім'ї. Адже ця проблема досить часто є прихованою (латентною) і для суспільства, і для тих, хто стає жертвою такого прояву.

Змінюючи суспільну думку щодо проявів насильства в сім'ї, слід досить відповідально ставитися до цього. Таке поступове змінення у позитивному аспекті можливе лише за умови проведення широкої просвітницької кампанії, спрямованої на подолання стереотипів у сімейних відносинах та впровадження у суспільну свідомість усталених гуманістичних моральних і культурних цінностей, формування ненасильницької ідеології в суспільстві та відносинах у родині тощо.

Ключеві слова: сім'я, члени сім'ї, латентність правопорушень, офіційна статистика, ознаки насильства в сім'ї, форми насильства в сім'ї, причини та умови насильства в сім'ї, основні напрями щодо спеціально-кримінологічного попередження.

Стаття посвящується проблемам запобігання насильства в сім'ї, яке є одним з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. В подавляючій більшості випадків протиправні дії проти одного з членів сім'ї супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокого обращения. Подобные действия со стороны нарушителя приводят к негативному физическому, психическому и социальному состоянию здоровья пострадавшего лица или иных лиц, членов этой семьи. Как правило, страдают от семейного насилия женщины, дети и старики, хотя о последней категории говорится достаточно мало.

В течение длительного времени в Украине на уровне общества проблемы насилия в семье активно не обсуждались и не исследовались. Более того, эта про-

блема скрывалась от исследователей, а ее масштабы занижались. Это негативно влияет на эффективность предупреждения таким преступным проявлениям. Правозащитные общественные организации, в том числе женские, стали не только инициаторами защиты жертв насилия, но и побудили государственные органы власти к формированию необходимой законодательной базы для расширения государственной системы защиты пострадавших от насилия.

Прежде всего, мерами по преодолению социальной проблемы насилия в семье должно стать ее осознание, как обществом в целом, так и каждым отдельным человеком, членом семьи. Ведь эта проблема весьма часто является скрытой (латентной) и для общества, и для тех, кто становятся жертвой такого проявления.

Изменяя общественного мнения касательно проявлений насилия в семье, следует достаточно ответственно относиться к этому. Такое постепенное изменение в положительном аспекте возможно лишь при условии проведения широкой просветительской кампании, направленной на преодоление стереотипов в семейных отношениях и внедрение в общественное сознание устоявшихся гуманистических моральных и культурных ценностей, формирование ненасильственной идеологии в обществе и отношениях в семье и тд.

Ключевые слова: семья, члены семьи, латентность правонарушений, официальная статистика, признаки насилия в семье, формы насилия в семье, причины и условия насилия в семье, основные направления специально-криминалогического предупреждения.

The article is devoted to the problems of prevention of domestic violence, which is one of the most common forms of human rights violations. The vast majority of illegal actions against anyone with family members accompanied by acts of aggression, humiliation and violent behavior. Such actions of the offender lead to negative physical, mental and social health status of the victim or several persons, members of the family. As a rule, suffer from domestic violence of women, children and the elderly, although it referred to the latter category is quite rare.

For a long time in Ukraine at the level of society the problem of domestic violence is not actively discussed and is not investigated. Moreover, the problem was hidden from researchers, and its scope zanyzhuvalysya. This adversely affects the efficiency of preventing such criminal acts. Human rights NGOs, including women, were not only initiated the protection of victims of violence, and urged public authorities to the formation of legislation to expand the state system of protection of victims of violence.

First of measures to overcome the social problem of domestic violence has become understanding how society as a whole and each individual member of the family. In fact, this problem is often hidden (latent) and for society, and for those who become victim of such manifestation.

Changing public opinion on violence in the family should be responsible enough to treat this. This gradual change in the positive aspect is possible only if a broad campaign aimed at overcoming stereotypes in family relations

and implementation of public consciousness established humanistic moral and cultural values, the formation of non-violent ideology in society and relations in the family and so on.

Key-words: *family, family members, latency offenses, the official statistics, the signs of domestic violence, forms of violence, the causes and conditions of violence in the family, the basic directions on specially-criminological prevention.*

Сім'я - це те первинне середовище, де дитина повинна вчитися робити добро.
В. Сухомлинський

Тривалий час проблема проявів насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сфери правового регулювання. Будь-яке втручання в родинні стосунки з боку держави і суспільства вважалося порушенням таємниці приватного життя та категорично не допускалося. Таке становище призвело до певного свавілля в сфері сімейних відносин і перетворення їх в площину латентних правопорушень, які залишалися поза уваги компетентних органів державної влади.

Вперше на світовому рівні проблема проявів сімейного насильства була піднята завдяки активних спільних дій міжнародного руху з захисту прав жінок, оскільки саме жінки склали найбільш вразливу і незахищену групу, яка страждає від насильницьких дій з боку членів своєї сім'ї (батьків, чоловіків, братів тощо). Завдяки цьому, проблеми щодо запобігання насильства в сім'ї увійшло в коло зору світової спільноти і прийняття цілої низки міжнародних документів.

Україна ратифікувала чимало міжнародних договорів з прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Конвенцію ООН про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод. Всі ці документи захищають права, як чоловіків, так і жінок, однак тільки в Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок є конкретні положення, які зобов'язують державу-учасницю ООН вживати заходи для захисту їх прав. Цей документ є спеціалізованим і спрямованим на звернення додаткової уваги до проблем, які постають лише перед жінками або від яких страждають переважно жінки, зокрема насильства в сім'ї [5].

За даними ООН, кожна 3-тя жінка в світі стикається з насильством в сім'ї, здебільшого, фізичним або сексуальним. 70% загиблих насильницькою смертю жінок були вбиті колишніми або нинішніми партнерами. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) констатує, що від 29% до 62% жінок, які страждають від насильства в сім'ї не заявляють в поліцію. Рада Європи вважає, що 15-20% жінок в країнах пострадянського простору страждають від прояви насильства.

В нашій державі є теж чимало статистичних даних з цього приводу. Наприклад, кількість звернень до МВС (на сьогодні поліції), зокрема у 2000-х (Закон "Про попередження насильства в сім'ї" був прийнятий в 2001 році) почало збирати такі статистичні дані. Спочатку було 80 тис. звернень, надалі - 90, 100, 110... У 2007 році правоохоронцями було прийнято 109 749 заяв про факти проявів насильства в сім'ї, на облік за вчинення

цього правопорушення поставлено 65 042 особи, у 2008 році - 132 370 заяви і 66 119 осіб поставлено на облік; у 2009 році - 143 430 заяви і 72 945 осіб поставлено на облік; у 2010 році - 157 167 заяв і 81 135 осіб поставлено на облік; у 2011 році - 162 766 заяв і 87 540 осіб поставлено на облік; в 2012 році - 137 782 заяви і 82 962 особи поставлено на облік, в 2013 році - 174 229 заяв і 95 466 чоловік поставлено на облік. У 95% випадків потерпілими були жінки, понад 91% осіб, які вчиняють насильство в сім'ї в Україні - чоловіки.

Міністерство соціальної політики України констатує, що в центри соціальних служб зі справ сім'ї, дітей та молоді в 2013 р надійшло 93 000 звернень постраждалих від насильства в сім'ї. У 2014 р - 93 780 звернень і кількість таких звернень щороку зростає. На облік поставлено - 77 709; з них жінки - 6 541, чоловіки - 70 977, діти - 191, захисних приписів - 6 411. Проходження корекційних програм - 5 274. Останні цифри - це приблизно 150 тис. звернень до органів Національної поліції щорічно. Це говорить не про те, що у нас колись було менше випадків насильства. Просто не знали, що можна і слід звертатися з цього приводу [1].

За даними опитувань, насильство в українській родині - досить поширене явище. Соціологічні дослідження свідчать: 68% жінок в країні страждають від знущань в сім'ї, в тому числі 20% - "як правило або часто" (найчастіше - це побіт з боку чоловіка), 50% жінок зазнавали сексуальних домагань на роботі, а 8% з них - досить часто.

За результатами кримінологічних досліджень, в 57,2% сімейно-побутові злочини супроводжувались фізичним насильством над жертвою, в 18% - їх учасники застосовували холодну зброю. Вартий уваги і той факт, що насильство в сім'ї не є виключною монополією чоловіків - значною є і питома вага жінок, які вчинили злочини на побутовому ґрунті, - 26,3%. Посилюється і тенденція зростання ступеня суспільної небезпечності таких насильницьких проявів, тяжкості їх наслідків, зухвалості й невинуватості жорстокості [1].

Офіційна статистика щодо насильства в сім'ї не відображає реальний стан речей, є не зовсім об'єктивною та достовірною. Оскільки (як зазначалося), переважна більшість жертв не звертається за допомогою в поліцію. Крім того, випадки насильства щодо жінок, дітей, людей похилого віку, їх поширеність і типологія залишаються здебільшого латентними та не знаходять свого відображення в статистичній звітності. Особливо це стосується сексуального та психологічного насильства.

Щодо понятійного апарату, то на сьогодні саме поняття "насильство в сім'ї" вимагає додаткового уточнення. У зарубіжній практиці соціальні працівники оперують поняттям "домашнє насильство", яке включає, зокрема, насильницькі дії між членами колишнього подружжя. Зазвичай, що такий підхід є набагато ширшим, однак у вітчизняному досвіді регламентовано використання лише таке поняття. Саме в розділі I "Загальні положення" визначено низку термінів, що вживаються в Законі України "Про попередження насильства в сім'ї": поняття, види насильства в сім'ї та його форми; члени сім'ї; жертва насильства в сім'ї, попередження насильства в сім'ї, реальна загроза вчинення насильства в сім'ї та захисний припис. Так, згідно із Законом насильство в сім'ї розглядається як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та

громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [7].

Виходячи з викладеного, можна виділити наступні обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто цей Закон не поширюється на сусідів, співмешканців, в тому числі розлучених осіб, які продовжують спільно проживати, осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі тощо);

2) діяння насильника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) дія призвела або могла призвести до порушення прав члена сім'ї, як людини та громадянина;

4) вина, в даному випадку, має проявлятися лише у формі умислу, а не через необережність.

За спрямованістю дій Закон виділяє чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Під формами такого насильства слід розуміти:

1) Фізичне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: побиття; штовхання; ляпаси; спроби задушення; смикання за волосся; викручування рук; укуси; хапання; тортури; побої, мордування і катування.

Фізичне насильство в сім'ї може призвести до наступних наслідків: смерть потерпілого; порушення фізичного або психічного здоров'я; нанесення шкоди честі та гідності потерпілого члена сім'ї.

2) Сексуальне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: зґвалтування (в тому числі "зґвалтування в шлюбі"); примус до небажаних сексуальних контактів; сексуальні домагання; дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дітей, втягнення дитини в заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією, тощо.

3) Психологічне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: словесних образ; погроза вбивства; погроза заподіяти каліцтва, травм, побиття; переслідування; залякування; приниження.

Психологічне насильство в сім'ї може спричинити: емоційну невпевненість; нездатність захистити себе; шкоду психічному здоров'ю.

4) Економічне насильство в сім'ї має місце, коли здійснюється умисне позбавлення члена сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які жертва має передбачене законом право; знищення власності; пошкодження власності; підпал; проникнення в житло; обмеження (позбавлення) доступу до сімейного бюджету; економічна експлуатація.

Економічне насильство в сім'ї може призвести до: смерті потерпілого члена сім'ї; порушення фізичного або психічного здоров'я.

Характеризуючи причини та умови проявів насильства в сім'ї, в першу чергу слід приділяти увагу тим криміногенним факторам, явищам і процесам, які відбуваються в суспільстві, зокрема:

- соціальні (напруга, невдоволеність, конфлікти, насильство в суспільстві, пропаганда в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);

- економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд з відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття);

- психологічні (стереотипи поведінки);

- педагогічні (відсутність культури поведінки: правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);

- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей в суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на принципах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);

- правові (відношення до насильства як до внутрішньої сімейної проблеми, а не як негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);

- політичні (прихильність гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, уваги материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства чоловіків);

- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);

- айзіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджуючих ліків, хвороби нервової системи тощо) [6].

З урахуванням криміногенних факторів, що детермінують прояви насильства в сім'ї, можна запропонувати наступні основні напрями діяльності щодо спеціально-кримінологічного попередження: кримінологічна профілактика, запобігання злочинам та їх припинення.

Кримінологічна профілактика - діяльність різних суб'єктів щодо протидії насильницької злочинності. Спрямована на своєчасне запобігання виникнення криміногенно-небезпечних процесів та явищ, їх обмеження, а якщо можливо, то і їх усунення чи нейтралізації, створення достатнього захисту та безпеки особи від злочинних насильницьких посягань.

Найважливішими профілактичними комплексами є: втручання в кризові ситуації; зменшення практичних можливостей здійснення саме насильницьких злочинів на сімейно-побутовому ґрунті; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильства в сім'ї; надання допомоги жертвам цих злочинів.

Втручання у кризові ситуації полягає у нейтралізації і вирішення напружених міжособистісних конфліктів за допомогою набору спеціальних засобів в діяльності суб'єктів запобігання насильства. Цей набір складається із наступних заходів:

- здійснення постійного соціального контролю за станом в сімейно-подружній сфері і сфері дозвілля, шляхом виявлення мотивів криміногенної поведінки, постановки на профілактичний облік конфліктуючих осіб та розробка конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових засобів їх усунення чи нейтралізації або послаблення ступеня конфліктного напруження;

- орієнтація правоохоронних органів на превентивну роботу з молоддю;

- ефективне застосування Закону України "Про попередження насильства в сім'ї";

- обмеження практики застосування такого покарання, як позбавлення волі, і доцільність заміни його альтернативними видами покарання;

- створення електронно-пошукової системи "Насильство" з метою врахування вчинених злочинів проти особи та централізованої автоматизованої системи обліку прикмет невпізнаних трупів;

- проведення паспортизації вулиць, площ, парків, транспортних магістралей та інших місць масового перебування та відпочинку людей в містах, інших населених пунктах з метою виявлення, усунення чи нейтралізації несприятливих для охорони громадського порядку факторів;

- підвищення рівня уваги до поведінки осіб з психічними відхиленнями тощо.

Зменшення практичних можливостей проявів насильства в сім'ї - це аспект кримінологічної профілактики, який передбачає вжиття заходів, які максимально ускладнювали б їх вчинення на вулицях, в гуртожитках, квартирах, будинках тощо. Для цього необхідно: посилені режим патрулювання поліцейськими в населених пунктах, містах, мікрорайонах, селах, особливо у вечірні та нічні години; припинення перебування в Україні осіб без певних занять з інших країн (біженців, переселенців тощо) та використання за для цього відповідних адміністративно-правових норм; практика комплексних оперативно-профілактичних заходів в тих населених пунктах, де спостерігається складна криміногенна ситуація; посилення контролю за обігом зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотиків, отруйних речовин; активна роз'яснювальна діяльність серед населення щодо згубного впливу зловживання спиртними напоями, який переростає у побутове пияцтво, вживання наркотиків. Саме це і є надійним способом запобігання проявів насильства.

Виховна та інформаційна робота серед населення може включати наступну групу заходів: впровадження в масштабах країни кримінологічної поінформованості населення про стан злочинності, причини та умови вчинення насильницьких злочинів, особистість злочинців та жертв; заходи і роль населення упродовж їх здійсненні; пропагандистські заходи з використанням засобів масової комунікації; розробка програм навчання для різних верств населення засобів захисту від насильницьких посягань тощо.

Широке залучення громадян у сферу запобіжної діяльності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних та особистих інтересів. Для цього потрібна тривала і добре організована робота з розповсюдження відповідних знань, створення нової системи громадських формувань, налагодження взаємодії та координації з державними суб'єктами щодо запобігання насильства в сім'ї та інші заходи.

Щодо надання моральної підтримки та матеріальної допомоги громадянам, потерпілим від насильства в сім'ї, то це обов'язок правової держави. Тому заслуговують на увагу такі пропозиції: створення і підтримка відповідних фондів; підвищення готовності громадян до самозахисту тощо.

Запобігання насильства необхідно перенести на ту стадію злочинної поведінки, яка характеризується виникненням бажання вчинити такі дії або коли поведінка деяких осіб здатна його викликати. Основними запобіжними комплексами заходів є:

- переорієнтація антигромадських установок осіб (підвищення рівня інформаційного забезпечення суб'єктів попередження насильства; зміна стереотипу поведінки, тобто цілеспрямований профілактичний вплив на осіб, які здатні до вчинення таких проявів; примирення конфліктуючих сторін тощо);

- активні контрзаходи, які використовуються в основному на рівні індивідуального попередження насильницьких проявів проти особи (оперативне втручання в процес розвитку поведінки; створення умов, які усували або ускладнювали розвиток протиправної поведінки і схилили особу до добровільної відмови від її продовження тощо);

- припинення проявів насильства в сім'ї та злочинів вчинених на цьому ґрунті.

В системі спеціально-кримінологічного попередження особливе місце займає припинення розпочатих насильницьких проявів і розвитку злочинної поведінки на стадіях готування до злочину або замаху на злочин. Активний захист особи має виходити не тільки від суб'єк-

тів припинення проявів насильства в сім'ї та злочинів, а й від самої особи.

Існують також інші напрями і заходи запобігання форм насильства в сім'ї, які впливають із законодавчих актів, комплексних цільових програм з профілактики злочинів, а також науково-методичних публікацій [2; 3; 4; 6].

Отже, незважаючи на значні напрацювання у сфері запобігання насильства в сім'ї ще має місце ряд проблем, які потрібно вирішувати на шляху захисту жінок, дітей та осіб похилого віку (в переважній більшості) від будь-яких видів посягань.

Література

1. Дослідження було проведено Міжнародним центром "Ла Страда-Україна" та Харківським інститутом соціальних досліджень у співпраці з МВС України у 2007-2008 роках. Методологія дослідження ґрунтувалася на показниках оцінки вартості сімейного насильства, запропонованих професором Сільвією Уолб (Університет Лідса, Велика Британія) і Леслі Лейн (Університет Нового Південного Уельсу, Австралія). Підрахунок вартості одного випадку сімейного насильства включав низку показників: власне майнові втрати; витрати, пов'язані зі здоров'ям; економічні втрати, викликані зниженою працездатністю або невиходом на роботу; витрати, пов'язані з правоохоронними органами; витрати, пов'язані із судами; витрати соціальних служб; витрати, пов'язані з перебуванням у притулках і кризових центрах; витрати, пов'язані з дітьми жертви. А також статистичних даних МВС України за 2007 - 2014 рр.

2. Кримінологія : Загальна та Особлива частина [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. М. Дашин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. проф. І. М. Дашина. - Харків : Право, 2009. - 288 с.

3. Кримінологія : Навчальний посібник / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, О. Г. Колоб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. - К. : Атіка, 2009. - 312 с.

4. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів : Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. - Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. - 347 с.

5. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами [Електронний ресурс]. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf>

6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі : Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. - Київ, 2012. - 246 с.

7. Про попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]: закон України від 15. 11. 2001 р. № 2789-III змін. і доп., внес. згідно із Законом України: за станом на 23.12.2015 р. № 901-VIII (901-19). - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua> . - Назва з екрана.

Воронцов А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету №1 ОДУВС
Надійшла до редакції: 18. 12. 2016*